

**PROBLÉM INDIVIDUÁCIE V SÚČASNEJ
ANALYTICKEJ ONTOLÓGII A PODĽA DUNSA SCOTA**

MICHAL CHABADA, Katedra filozofie a dejín filozofie FiF UK, Bratislava

CHABADA, M.: Individuation in Contemporary Analytic Philosophy and in Duns Scotus
FILOZOFIA 68, 2013, No 6, p. 457

The article's focus is on the analogies and differences between the approaches to individuation in contemporary analytical philosophy and in Duns Scotus. Attention is paid especially to the comparison of the theory of naked substrates with Scotus' conceiving the individual difference (*haecceitas*). It is argued, that if the naked substrate is conceived as an individuator, it is functionally similar to haecceity in Scotus' ontology. If conceived as an individual, however, a fundamental difference comes to the fore: Haecceity is not an individual, but an individuation principle, which is, contrary to the theory of naked substrates, added to common essence and different from it. The naked substrate is – again contrary to Scotus' conceiving of haecceity – void of the formal (essential) content. Furthermore, haecceity in itself is *de jure* accessible to cognition, but *de facto* (*prostate isto*) it is not the object of cognition.

Keywords: Individual – Cluster theory – Naked substrates – Analytical ontology – Haecceita – John Duns Scotus

Každodenná prax a zmyslová skúsenosť nám sprostredkujú dva triviálne poznatky: mnohosť jednotlivých vecí a ich vzájomnú podobnosť. Staršie i súčasné filozofické diskusie teda museli a musia riešiť problém vzťahu mnohosti a jednoty, čomu analogicky zodpovedá problém vzťahu jednotlivého a všeobecného. Historickým dokladom riešenia týchto problémov bol stredoveký spor o univerzálie, ktorý je však, hoci odlišným spôsobom, pertraktovaný aj v súčasných analyticko-filozofických skúmaníach. Filozofické skúmania vzťahu jednotlivého a všeobecného sa teda pohybujú v dvoch hlavných oblastiach: v sémantike a v ontológii, pričom epistemologické argumenty sa priberajú ako podporné pre každú z nich (v epistemológii je problému vzťahu všeobecného a individuálneho analogický vzťah rozumu a zmyslov: predmetom rozumu je všeobecné, predmetom zmyslov individuálne).¹ Tento súvis výstižne vyjadruje P. F. Strawson: „Všeobecná teória bytia (ontológia), všeobecná teória poznania (epistemológia) a všeobecná teória propozícií... sú iba tri aspekty jedného skúmania“ (Strawson 2001, 51).

V našom príspevku sa budeme venovať spôsobom, akým je v súčasnej analytickej

¹ Tieto úvahy vychádzajú z dvoch názorov Aristotela: „Všeobecno je jedno, ktoré existuje v mnohých veciach, a o mnohých veciach sa vypovedá“ (*universale est unum in multis et de multis*). (Por. *Druhé analytiky* 77a 7; Aristoteles 1962, 44.) „Činnosť zmyslového vnímania smeruje k jednotlivinám, vedenie však k tomu, čo je všeobecné“ (*intellectus est universalium, sensus particularium*). (Por. *O duši* 417b 22-23; Aristoteles 1995, 64.)

ontológii a u Dunsca Scota riešený problém numerickej plurality individuí. Najprv predstavíme dve základné súčasné teórie individua: zväzkovú teóriu a teóriu nahých substrátov, pričom sa budeme koncentrovať najmä na riešenie problému numerickej odlišnosti. Ďalej predstavíme chápanie individua podľa Dunsca Scota a jeho zdôvodnenie numerickej či individuálnej plurality. Potom predstavíme nedávnu diskusiu, v ktorej išlo o to, či je možné pokladať „nahé substráty“ za identické so Scotovým určením princípu individuácie (*haecceitas*), keďže, ako ukážeme, na prvý pohľad sa medzi nimi ukazujú zaujímavé prieniky a/alebo analógie. Na záver ukážeme, akým smerom by sa mohla uberať aktualizácia Scotovej ontológie v súčasných analyticko-filozofických diskusiách, a tézovito upozorníme na možné riziká, ktoré sú vlastne výzvami. Z metodologického hľadiska sa musíme vyvarovať hlavnej chyby, ktorou je ahistorizmus/anachronizmus, výsledkom čoho by mohla byť redukcia dávnejšej a súčasnej koncepcie bez zohľadnenia vážnych rozdielov medzi nimi, v našom prípade medzi teóriou nahých substrátov a koncepciou Dunsca Scota. Budeme sa preto pohybovať v rovine poukazovania na paralely či analógie v kladení otázok a odpovediach na ne. Slovom, poukážeme na (inšpiratívne) paralely a analógie pri riešení problému individua, menej budeme akcentovať dejinno-filozofický rozmer rozoberanej problematiky. Ďalším z hlavných predpokladov nášho prístupu je istý druh „vzátvorkovania“, podľa ktorého u súčasných analytických filozofov a priori predpokladáme, že nemali nijaké poznatky o stredovekej filozofii a že ňou neboli priamo inšpirovaní.² Takto načrtnuté paralely budú o to zaujímavejšie, a možno aj prekvapivejšie,³ pričom tento „optimistický moment prekvapenia“ musí byť schladený identifikovaním zásadných rozdielov a zohľadnením odlišnosti kontextov riešenia.

Povaha individua. Aktualita a priorita problematiky individua, ktorá je prítomná v ontológii Dunsca Scota, je v súčasnej analytickej filozofii centrálnym bodom deskriptívnej metafyziky, ktorá má ambíciu objasniť najvšeobecnejšie črty pojmových štruktúr nášho každodenného a predfilozofického používania jazyka a vnímania okolitého sveta bez toho, aby sme ho opustili či nahradili modelom lepšej a ideálnejšej explanačnej pojmovej štruktúry (Zouhar 1997, 9-10). V deskriptívnej metafyzike „pravý svet je našim svetom“ (Zouhar 1997, 12). Teoretické úsilie je v deskriptívnej metafyzike nasmerované na odhalenie imanentných vrstiev bežnej komunikácie a myslenia. Tento prístup má svoje ontologické implikácie: Keď uchopujeme základné štruktúry nášho jazyka, uchopujeme fundamentálne štruktúry sveta (Runggaldier-Kanzian 1998, 44), čiže analyticko-filozofické skúmanie a metafyzické skúmanie sú komplementárne (Zouhar 1997, 15). Samozrejme, deskriptívna metafyzika nie je len jednoduchým opisom, je vysvetlením, a teda do istej

² Tento prístup sa však sekundárne ukáže ako plodný a inšpiratívny pri dejinno-filozofických skúmaniach, pretože bude indikovať záujem o identifikáciu nepriamych, sprostredkovaných a zároveň transformujúcich vplyvov. Tento prístup zvolil napr. L. Honnefelder vo svojej monografii *Scientia transcendens*, kde poukázal na rozličné formy transformujúceho sprostredkovania vplyvu metafyziky Dunsca Scota na filozofiu F. Suáreza, Ch. Wolffa, I. Kanta či Ch. S. Peirca (por. Honnefelder, 1990).

³ V našom článku však nepôjde o rozbor filozofie P. F. Strawsona a Dunsca Scota ani o ich komparáciu. Zo Strawsona si vyberáme niektoré motívy, ktoré slúžia skôr ako inšpiratívna analógia.

miery revíziou používania jazyka a vzťahu k okolitej realite, ktorá sa však vážne neprieči našim každodenným a predfilozofickým intuíciami a prístupom. „Strawsonovo skúmanie je deskriptívne predovšetkým v negatívnom zmysle: nechce podávať návrh na revíziu kategoriálneho systému“ (Künne 1975, 168). Domnievame sa, že deskriptívny prístup pri formálnej, a najmä obsahovej explikácii a akcentácii problému individua je prítomný aj v metafyzike Dunsca Scota, ktorý domýšľa aristotelizmus do krajnosti, čím ho nielen zavrhuje, ale poukazuje na spôsoby jeho prekonania a možného opustenia, pričom miera Scotových korekcií podľa nás neprekračuje bežné predteoretické poznanie okolitého sveta.

Za individua v predfilozofickom a praktickom prístupe pokladáme materiálne, merateľné, trvajúce a časopriestorovo lokalizovateľné veci, s ktorými zaobchádzame, ktoré používame, pričom sme konfrontovaní s ich pluralitou,⁴ pozorujeme a hovoríme o nich, napríklad: naši blízki, konkrétne autá, perá či stromy, slovom za individua pokladáme jednotliviny.⁵ Schopnosť úspešne hovoriť o nejakom indivíduu, t. j. identifikácia individuí⁶ predpokladá, že vieme, v čom sa od všetkých ostatných individuí odlišuje, pričom si pomáhame deskripciami a v prípade, že zlyhávajú – môžu existovať dve individua so všetkými rovnakými vlastnosťami –, sľubujeme si pomoc od ostenzie, ktorá tiež nemusí byť všeliakom. Najlepším riešením problému identifikácie jednotlivín by bolo mať „individualizujúci fakt“, ktorý sa „jedinečne vzťahuje na určitú jednotlivinu“ (Strawson 1997, 55). Vzťah medzi individuum a jeho vlastnosťami je asymetrický: konkrétna exemplifikácia vlastností je existenčne závislá od individuí. Môžeme rozlíšiť viacero druhov vlastností: rodové a druhové vlastnosti patria viacerým individuí, sú odpoveďou na otázku „Čo X je?“, avšak vlastnosť, ktorá zakladá numerický rozdiel (jedinečná charakteristika) tohto konkrétneho a aktuálne existujúceho individua nám uniká. Hoci individua jestvujú reálne a aktuálne, poznávame ich cez všeobecniny (Gracia 1988, 87), t. j. vždy „ako nejaké“, no individuum v jeho individuálnosti je pojmovovo nevyjadriteľné (*individuum est ineffabile*). Otázka teda znie takto: „Čo musí pristúpiť k všeobecnému druhu, aby sa mohol realizovať v numericky rozdielnych individuí“ (Runggaldier-Kanzian 1998, 109)? Z ontologického aspektu sa teda pýtame na individualizujúci princíp, ktorý zakladá jedinečnosť individua a v rovine jazyka by mu mal zodpovedať jedinečný individualizujúci fakt. Ak zhrnieme uvedené charakteristiky, za individuum „ontológie každodennosti/deskriptívnej metafyziky“ pokladáme jedinečné, materiálne, merateľné, trvajúce, zmyslami vnímateľné a časopriestorovo lokalizovateľné veci, ktoré „môžeme rozlične opisovať a charakterizovať“, pričom spomínaný asymetrický vzťah medzi individuum a jeho vlastnosťami sa odráža aj v jazykovej štruktúre predikácie, v ktorej individua nemôžu byť označené predikátom výroku (Sousedík 2000, 1; Zouhar 1997, 24-25; Runggaldier-Kanzian 1998, 113-117).⁷

⁴ S. Sousedík v tomto zmysle hovorí o spontánnom pluralizme (Sousedík 2006, 15).

⁵ Nebudeme sa venovať fyzikálno-chemickému vysvetleniu reality, pretože sa domnievame, že ich diskurz bežné a predteoretické chápanie individuí predpokladá, aby ho mohol podrobiť revízii (por. Sousedík 2006, 34).

⁶ Problematike identifikácie individuí, ale aj entít iných druhov sa na stránkach časopisu *Filozofia* venuje viacero štúdií (pozri napríklad Cmorej 2010; Raclavský 2009; Zouhar 2006).

⁷ Nedávno sa v časopise *Filozofia* uskutočnila aj metafyzicky zaujímavá diskusia o vedeckom rea-

Individuum v súčasnej analytickej ontológii. Vysvetlenia každodenných individuí podávajú v súčasnej analytickej ontológii dve hlavné teórie: zväzková teória a teória nahých substrátov.⁸ Tieto teórie sa zhodujú v tom, že bežné individúa sú konštruktmi z iných súčastí, no odlišujú sa v tom, čo sú tieto základnejšie súčasti.⁹

Podľa zväzkovej teórie, ktorej teoretickými výhodami sú metodologická úspornosť a empirická báza, sú bežné individúa zloženiami, konštruktmi či sumami vlastností, ktoré vstupujú do relácie koprezenencie a koaktuality s inými vlastnosťami, čím sa vytvárajú zväzky. Jedinečnosť či numerická odlišnosť/pluralita takýchto individuí spočíva v jedinečnosti zväzku vlastností, ktorý spôsobuje numerickú odlišnosť od iných individuí a mal by byť základom úspešnej identifikácie tohto individua. Atribúty nemá či nevlastní nič, len sa spolu vyskytujú. Táto teória potvrdzuje princíp nerozlíšiteľnosti individuí, t. j. zhoda vo všetkých vlastnostiach ako základ nerozlíšiteľnosti vždy indikuje jedno a to isté individuum. No ak je individuum len zväzkom vlastností, stráca sa aj rozdiel medzi typmi vlastností: všetky vlastnosti sú podstatné (ultraesencializmus), resp. stráca sa kategoriálny rozdiel medzi jednotlivinami a vlastnosťami. Ďalšou vážnou slabinou zväzkovej teórie je fakt, že koprezenencia a koaktualita nestačia na to, aby sa takýto súbor vlastností pokladal za jedno individuum, pretože aj dve rôzne individúa môžu pozostávať z vlastností, ktoré sú vo vzťahoch koprezenencie a koaktuality.

Odpoveď na slabiny zväzkovej teórie môžeme nájsť v teórii nahých substrátov, ktorej isté znaky môžeme nájsť u Aristotela, u niektorých stredovekých mysliteľov, a najmä u J. Locka (Loux 2008, 96). Nahý substrát je dôvodom toho, že vlastnosti majú k sebe tak blízko, že tvoria jeden objekt. Okrem toho nahý substrát funguje ako posledný nositeľ, ktorému sa v jednotlivých predikáciách pripisujú vlastnosti, a zároveň posledným základom numerického odlišenia vecí, ktoré sa všetkými svojimi vlastnosťami viac-menej podobajú. Nahý substrát je akosi skrytý za vlastnosťami, ktoré nesie, funguje ako „ontologický tmel“, ktorý drží rozličné vlastnosti spolu, má vlastnú identitu nezávislú od vlastností. Medzi vlastnosťami a nahým substrátom je zásadný kategoriálny rozdiel. Každá vec bežnej dennej skúsenosti sa tak javí ako komplex súčastí, ktoré môže zdieľať s inými vecami, a jedného dodatočného a jedinečného konštituenta, ktorý patrí jedine jednej veci a je základom numerickej odlišnosti medzi druhovo rovnakými individuími. Zdá sa, že týmto možno zdôvodniť odmietanie princípu identity nerozlíšiteľných entít: každý predmet = celok má svoj jedinečný a neopakovateľný nahý substrát, vďaka ktorému je numericke odlišný od iného celku. Nahý substrát má tak dvojakú funkciu: zabezpečuje numericke rozdiel či jedinečnosť individuí a funguje ako ontologický tmel či vešiak, ktorý vlastnosti združuje. No ani teória nahých substrátov nie je bez slabín. Prvá z nich má empirickú povahu, pretože postulovanie „mystických nahých substrátov“ je produktom

lizme a predmetoch z pohľadu analytickej filozofie (pozri Schmidt 2010; Volek 2011; Schmidt 2011).

⁸ Pri komparácii silnejších a slabších miest týchto teórií nezohľadňujeme historickofilozofické stanovisko.

⁹ Pri prezentácii zväzkovej teórie a teórie nahých substrátov vychádzame z nasledovných zdrojov: Runggaldier-Kanzian 1998, 117-124, 133-135.; Loux 2008, 95-99; Loux 2010, 84-107; Sousedík 2000, 2-8.

skôr metafyzickej špekulácie (nahé substráty sú nepoznatelné) než priamej empirie;¹⁰ druhou je nerešpektovanie princípu metodologickej úspornosti; v tretej námietke sa identifikuje protirečivosť v určení nahého substrátu ako nahého, pretože aj vlastnosť „byť nahý“ je vlastnosť, takže nahý substrát nie je úplne bez vlastností. Teóriu nahých substrátov možno charakterizovať ako antiesencialistickú, pretože nahý substrát nemá, či skôr nesmie mať, esenciálnu vlastnosť. Máme teda pred sebou ultraesencialistickú (zväzková teória) a anti-esencialistickú (teória nahých substrátov) explikáciu individuí. Jestvuje nejaká „tretia stredná cesta“?

Ján Duns Scotus

telnosti (*Metaph.* VII, q. 15, n. 14; Scotus 1997, 296). Individuum je také súcno, ktorého jednote protirečí rozdelenie na subjektívne časti (*Ord.* II d. 3, p. 1, q. 2, n. 48; Scotus 1973, 43). Subjektívna časť celku má s celkom nejakú spoločnú vlastnosť; napríklad druhový pojem je subjektívnou časťou rodového pojmu. Delením rodu získavame časti, ktoré sú s rodom sémanticky príbuzné (význam rodového pojmu je obsiahnutý v druhovom pojme). Podobne je to v prípade vzťahu druhového pojmu a individuí: individuá sú sub-

Individuum podľa Dunsu Scota.

Výber Dunsu Scota, na ktorom chceme prezentovať analógie či paralely medzi jeho explikáciou individua a teóriami súčasnej analytickej ontológie, najmä teórie nahých substrátov, nie je náhodný. Na isté zhodné črty medzi nimi upozorňujú viacerí autori: „Isté črty tohto názoru môžeme nájsť u Aristotela a niektorých stredovekých [filozofov]“ (Loux 2008, 96). „Bergmannove nahé substráty sa často uvádzali ako príklad záhadných entít, ktoré nemajú náprotivok v bežnom vnímaní sveta, ale sú skôr prvkami technickej analýzy tohto vnímania. Podobne známa „totosť“ (*haecceitas*) Dunsu Scota je často uvádzaná ako dobrý príklad entity, ktorá nie je prítomná v skúsenosti“ (Gracia 1988, 52). „Ján Duns Scotus... nahé substráty nazýval „totosť“ (*haecceitas*) (Gracia 1988, 86).

Hlavnou témou Scotovej deskriptívnej ontológie je individuum, ktoré predstavuje najvyšší stupeň aktuality, jednoty a pozna-

¹⁰ Odpoveďou na empirickú námietku je tvrdenie, že s numericky rozdielnymi individuami sme dôverne oboznámení, aj keď princíp, ktorý zakladá numerický rozdiel, nie je empiricky spoznávaný (por. Allaire 2008, 118).

jektívnymi časťami druhu.¹¹ Rozdelením individua však nedostávame nové podobné individua, t. j. jeho subjektívne časti, ale integrálne časti (rozdelením konkrétneho človeka, napríklad Petra, nedostaneme iných Petrov, ale ľudské orgány¹²). Preto vzniká otázka, čo je základom numerickej jednoty predmetu toho istého druhu, ktorý spôsobuje, že mu odporuje delenie na subjektívne časti? Pýtanie sa na princíp spôsobujúci nemožnosť delenia na subjektívne časti (princíp individuácie) je identické s otázkou povahy individua.

Ako prvý kandidát na princíp individuácie vystupuje u Dunsca Scota spoločná prirodzenosť, ktorá je reálne vo veciach ako princíp zakladajúci podobnosť medzi vecami jedného druhu a odlišnosť od vecí iného druhu.¹³ Individuácia cez spoločnú prirodzenosť, čo je vlastne nominalistické stanovisko (existujú len vnútorne jednoduché jednotliviny a problém individuácie je pseudoprávny) (Park 1990, 386), je podľa Scota kritizovateľná, pretože ak by spoločná prirodzenosť bola numerickejšie jedna, nemohlo by existovať viacero individuí toho istého druhu. Okrem toho každá reálna jednota a odlišnosť by mala len numerickejšie povahu a z dvoch ľudí (napríklad Sokrata a Platóna) by sa cestou abstrakcie nezískalo nič viac než zo Sokrata a čiar, čo vedie k záveru, že pojmy by boli fikciami rozumu (*Ord.* II, d. 3, p. 1, q. 1, n. 16 – 28; Scotus 1973, 397-402). Tieto nominalistické závery sú pre Scota neprijateľné. Hovorí, že spoločná prirodzenosť má menšiu jednotu než numerickejšie. Táto jednota nie je v rozpore s numerickejšou mnohosťou, t. j. neprekáča jej individualizácia (nie je s tým v protirečení), a na druhej strane jej neprekáča byť v mode univerzality. Spoločná prirodzenosť je k modom singularity a univerzality indiferentná (*Ord.* I, d. 36, q. un, n. 49; Scotus 1963, 290). Obidva spôsoby jestvovania jej patria iba dodatočne – univerzalita činnosťou rozumu, singularita prostredníctvom princípu individuácie (Chabada 2003, 293-304).

Scotus kritizuje ďalšie vtedajšie relevantné riešenia princípu individuácie: dvojité negácie, existencia, akcidenty/kvantita a látka (Chabada 2004, 356-365). Ak je princípom individuácie dvojité negácie (*Ord.* II, d. 3, p. 1, q. 2, n. 43; Scotus 1973, 410) (*individuum*; ne-rozdelené), tak sa ňou vyjadruje nemožnosť delenia v sebe a neidentita s niečím iným. Proti tejto teórii namieta, že ak by prvá podstata = *individuum* svoju dokonalosť, teda individualitu nadobúdala prostredníctvom negácie, tak negácia by zdokonaľovala, a teda by bola niečím pozitívnym. Okrem toho dvojité negácie patrí každému *individuum* rovnako, a preto negácie nemôžu vysvetliť, prečo je *individuum* „toto“ a „tamto“ (*Ord.* II, d. 3, p. 1, q. 2, n. 52, 56; Scotus 1973, 415-416).

Negatívny princíp individuácie sa ukázal ako nefunkčný, alternatívou je preskúmať kandidátov na pozitívny princíp. Prvým z ich je existencia, ktorej určovanie je zásadné,

¹¹ Tento vzťah je tranzitívny: *individuum* je aj subjektívnou časťou rodu.

¹² Ak nemáme Petrovu vzorku DNA, tak tieto orgány identifikujeme len ako ľudské, nie ako Petrove.

¹³ Z hľadiska riešenia problému všeobecnín bude podľa Dunsca Scota spoločná prirodzenosť fungovať ako ontologický základ univerzálií; z hľadiska epistemológie bude predmetom rozumu a v procese na základe abstrakcie úkon sa stane všeobecným pojmom. Poznateľnosť individuality individua, ktorá bola v aristotelizme záležitosťou zmyslového poznania, Scotus rieši vo svojej teórii racionálneho intuitívneho poznania (por. Chabada 2007, 36-43).

pretože všetko mimo aktu bytia/existencie je len v možnosti. Individualizovať je možné len to, čo aktuálne existuje. Proti tejto alternatíve Scotus namieta: Ak by akt existencie určoval, musel by sa pripustiť nový poriadok existencií, ktorý by bol odlišný od esenciálneho poriadku. No skôr je to naopak, existencia predpokladá určitý esenciálny poriadok (*Ord.* II, d. 3, p. 1, q. 3, n. 59-62; Scotus 1973, 418-419). „Aktuálna existencia je vonkajšia vo vzťahu ku kompletnému kategoriálnemu poriadku, ktorý stačí na definovanie individua, či už existuje, alebo nie“ (Sondag 1992, 46). Hoci existencia je posledným rozdielom a nič, čo nie je aktuálne, nemôže byť individuálne (Noone 2003, 118), predsa sa vzťahuje na esenciálny poriadok, ktorý je logicky prvý a až po princíp individuácie kompletný. Z toho vyplýva, že princíp individuácie treba hľadať v esenciálnej rovine (*Ord.* II, d. 3, p. 1, q. 3, n. 65; Scotus 1973, 420).

Pozitívnym princípom individuácie môže byť akcident, zvlášť kvantita (*Ord.* II, d. 3, p. 1, q. 4, n. 66; Scotus 1973, 421), čo Scotus tiež podrobuje kritike. Ak je individuum zložené z komplexu akcidentov, každá zmena by bola *de facto* substanciálna: z „tejto“ substancie by zmenou akcidentov vznikla iná, „táto“ substancia, čím je však prevrátená závislosť akcidentov od podstaty. Zmena singularity však závisí od zmeny substancie (*Ord.* II, d. 3, p. 1, q. 4, n. 77; Scotus 1973, 427), a nie naopak. Ak je prvá substancia *ens prius* a akcidenty *entia posteriora*, vyplýva z toho, že akcidenty môžu byť „tieto“ len vďaka tomu, že individuum je „toto“ (*Ord.* II, d. 3, p. 1, q. 4, n. 82; Scotus 1973, 431). Zvláštnu pozornosť si zasluhuje individuácia cez kvantitu, ktorá môže byť chápaná v dvojakom zmysle: ako *quantitas terminata*, teda ako kvantita zviazaná so substanciou, alebo ako *quantitas interminata*, ktorá zostáva počas rozličných zmien konštantná. Ak *quantitas terminata* nasleduje formu v látke, tak je v bytí neskôr. Preto je kvantita neskôr ako individualita kompozita z látky a formy. Z tohto vyplýva, že „táto“ substancia, t. j. už individualizovaná substancia, je príčinou individualnosti kvantity, a nie naopak. Ak je *quantitas interminata* nemenná počas zmien, zostáva nemennou tak pri vzniku, ako aj pri zániku substancie, z čoho vyplýva, že substancia nemôže byť ňou označená ako „táto“ (*Ord.* II, d. 3, p. 1, q. 4, n. 99; Scotus 1973, 439), a preto nemôže figurovať ako princíp individuácie. Okrem toho, ak by individualita substancie závisela od kvantity, bolo by toľko jednotlivých substancií, koľko by bolo kvantitatívnych zmien. Aj akcidentálny princíp individuácie sa ukázal ako nedostatočný. Ďalším kandidátom je substanciálna oblasť, ktorú tvoria látka a forma. Scotus odmieta názor, že by princípom individuácie mala byť látka. Poukazuje na to, že látka je rovnaká tak vo vzniknutom, ako aj v zaniknutom indivíduu (*Ord.* II, d. 3, p. 1, q. 5, n. 140; Scotus 1973, 463). Okrem toho, ak by bola látka princípom individuácie, znamenalo by to, že prameňom najvyššej jednoty a aktuality by bol princíp, ktorý je však zdrojom potenciality (Noone 2003, 117).

Hlavný nedostatok predchádzajúcich riešení princípu individuácie, ktoré Scotus kritizoval, bol v tom, že jedinečnosť individua vysvetľovali na základe niečoho spoločného (Hoffmann 1998, 55-56). Z kritiky týchto koncepcií vyplýva, že hľadaný princíp individuácie musí byť niečím pozitívnym a vnútorným, že musí zabezpečovať nedeliteľnosť na subjektívne časti, t. j. neinštancionalizovateľnosť či jedinečnosť. Na objasnenie jednoty individua, ktorá sa prejavuje v odpore k rozdeleniu na subjektívne časti, Scotus kladie

pozitívnu entitu, ktorá spolu so spoločnou prirodzenosťou konštituuje individuum, pričom vychádza z konvertibility transcendentálnych určení „súcno“ (*ens*) a „jedno“ (*unum*). Ak sú transcendentálne „súcno“ a „jedno“ konvertibilné, teda jednota nasleduje entitu, musí aj numerická jednota, t. j. jednota individua nasledovať nejakú entitu. Entita spoločnej prirodzenosti už bola odmietnutá ako síce reálna, no menšia než numerická jednota. Preto jednota individua musí nasledovať inú entitu, ktorou je entita spoločnej prirodzenosti determinovaná, takže budú tvoriť jeden dokonalý numerický celok (*Ord.* II, d.3, p.1, q.6, n.169; Scotus 1973, 474-475). Okrem toho v rozdieloch musí jestvovať posledná príčina všetkých rozdielov, inak by sa mohlo postupovať donekonečna. To isté musí platiť aj o individuách, ktoré sa od seba primárne odlišujú (*primo diversa*). V tomto a tamtom individuu rovnakého druhu jestvujú **prvotne rozlišujúce entity**, ktoré sú pozitívne a vnútorné a ktorými je spoločná prirodzenosť určovaná na individualitu (*Ord.* II, d.3, p.1, q.6, n. 170; Scotus 1973, 475). Individuácia nie je derivátom všeobecna, ale nadobudnutím ešte väčšej dokonalosti završuje dokonalosť spoločnej prirodzenosti (*Metaph.* VII, q.13, n. 116; Scotus 1997, 257).

Scotus objasňuje túto pozitívnu entitu porovnaním s druhovým rozdielom (*differentia specifica*) (*Ord.* II, d.3, p.1, q.6, n. 176; Scotus 1973, 478). Vo vzťahu k rodu je druhový rozdiel aktom. Ako sa druhový rozdiel správa k rodu, t. j. ako akt k potencii, tak sa správa individuálna entita k entite druhu. Druhový rozdiel a individualizujúca entita sa podobajú v tom, že individua sa odlišujú tak, ako sa od seba odlišujú posledné druhy, no odlišujú sa v tom, že druhový rozdiel nevyklučuje možnosť rozdelenia či kontrakcie na ďalšie inštancie (t. j. individua), individuálny rozdiel vylučuje každý spôsob rozdelenia či kontrakcie (*Ord.* II, d.3, p.1, q.6, n.183; Scotus 1973, 481). Pomocou pojmu *differentia individualis* Scotus bez pochyb vyjadruje, že individuálny rozdiel, a nie druhový rozdiel, je posledným určujúcim formálnym princípom „Porfýriovho stromu“ (Hoffmann 1998, 58), princípom numerickej jednoty ako vrcholnej jednoty, ktorá je dokonalejšia než jednota rodu alebo druhu (Park 1990, 388).

V každom reálnom kompozite môžeme na základe toho rozlíšiť dve hlavné metafyzické časti: spoločnú prirodzenosť, ktorá je zložená zo spoločnej formy a spoločnej látky, a individualizujúcu entitu, ktorá robí esenciálne i akcidentálne vlastnosti „týmto“. Medzi spoločnou prirodzenosťou a princípom individuácie nie je reálny rozdiel, lebo nie sú vecami. Sú entitami tej istej veci a sú formálne odlišné (*formaliter distinctae*) (*Ord.* II, d.3, p.1, q.6, n.188; Scotus 1973, 483-484).¹⁴ „V druhu totiž môžeme rozlíšiť medzi formali-

¹⁴ Náuka o formálnom rozdiel je najlepšie ukáza vo vypovedaní viacerých pojmov o jednom a tom istom predmete. Máme tri možnosti, ako možno chápať vzťah medzi pojmi a predmetmi: Buď uchopujeme celú realitu úplne v jednotlivom pojme, čím zachraňujeme realitu pojmu, no máme len jeden a ten istý pojem o danej realite, alebo neuchopujeme realitu – a potom sú naše pojmy len čistými mentálnymi fikciami či konštruktmi, alebo myseľ neuchopuje celú realitu úplne, ale len niečo z nej. Táto posledná hypotéza implikuje istý druh aktuálneho rozdielu, ktorý existuje „pred“ každou operáciou mysle. „Formálny rozdiel je menší ako reálny fyzický rozdiel (*realis simpliciter*) medzi dvoma alebo viacerými fyzickými entitami (*inter rem et rem*). Zároveň nie je rozdielom vytvoreným rozumom (*distinctio rationis*). Je reálnym v tom zmysle, že rozum ho nachádza, no neprojektuje do reality (*realis secundum quid*).

tou rodu a formalitou druhového rozdielu. V jednom a tom istom indivíduu môžeme rozlíšiť medzi formalitou druhu a formalitou individuálneho rozdielu.“¹⁵ Takto chápaný princíp individuácie či individuálny rozdiel, ktorý Scotus nazval *haecitas* (*Metaph.* VII, q.13, n.61; Scotus 1997, 240) a ktorý sa v dejinách filozofie ujal ako „haecceitas“ (totosť), nie je obmedzený len na materiálne substancie, ale prináleží aj oddeleným nemateriálnym substanciam. Na základe toho môžeme chápať princíp individuácie ako čisto transcendentálno-ontologický, a nie ako kategoriálno-kviditatívny princíp (Honnefelder 1990, 132).

Princíp individuácie má teda nasledovné charakteristiky: je niečím pozitívnym, patrí indivíduu vnútorne, nie je ani akcidentom, ani aktuálnou existenciou či látkou, aktualizuje a kontrahuje spoločnú prirodzenosť. Tak, ako sa spoločná prirodzenosť môže vyskytovať len v indivíduách, pretože jej samostatná existencia je nemožná (*Ord.* II, d.3, p.1, q.1, n. 34; Scotus 1973, 404; *Metaph.* VII, q. 13, n. 136; Scotus 1997, 265), ani individualizujúca entita nemôže existovať samostatne, pretože jestvuje len ako individualita spoločnej prirodzenosti veci. Scotus hovorí, že obidve – spoločná prirodzenosť aj individualizujúca entita – sú obsiahnuté jednotným spôsobom (*continentia unitiva*) v niečom treťom, totiž v indivíduu (*Metaph.* VII, q.13, n.138; Scotus 1997, 265).

Princíp individuácie, ktorý zakladá numerický rozdiel, sa nachádza v poriadku podstaty, udeľuje najdokonalejší spôsob aktuality, nepotrebuje nijakú individuáciu, nie je predmetom vedeckého/diskurzívneho poznania, sme s ním len nedokonale oboznámení¹⁶ a zároveň spôsobuje, že indivídium je nepredikovateľné, identické samo so sebou, odlišné od iného indivídua, neinšancionalizovateľné či jedinečné.

Haecceitas verus súčasné analyticko-ontologické koncepcie. Ak porovnáme Scotovo riešenie problému individuácie s vysvetlením, ktoré ponúka zväzková teória, môžeme uzavrieť, že Scotovo chápanie indivídua je radikálne odlišné od zväzkového vysvetlenia. Hlavný dôvod tohto záveru spočíva v Scotovom odmietnutí možnosti individuácie cez akcidenty/vlastnosti, ktoré sú vo zväzkovej teórii v kontingentnej relácii koprezenzie a koaktuality. Indivídium podľa Scota nie je súborom vlastností, ktoré získavame ich kontingentnou kombináciou, ale v priebehu akcidentálnych zmien si zachováva identitu. Okrem toho Scotus rozlišuje medzi esenciálnymi a akcidentálnymi vlastnosťami, čo sa vo zväzkovej teórii stiera. Princíp individuácie spolu so spoločnou prirodzenosťou tvoria

Teda existuje medzi *rationes reales* alebo *formalitates*, a nie medzi *res* a *res*“ (Wolter 1946, 20-22; Hoffmann 1998, 60).

¹⁵ „Individuálny rozdiel nie je možné stotožniť ani s formou, ani s látkou, ani so zložením obidvoch, lebo to sú princípy spoločnej prirodzenosti, ku ktorým individuálna diferenciacia pristupuje zvonka“ (por. Novák 2011, 51-52; Park 1989, 190; Park 1990, 389).

¹⁶ V tomto bode môžeme konštatovať paralelu medzi Scotovým chápaním nedokonalej racionálnej intuície a nepriamej oboznámenosti s individuálnym predmetom, pretože v nedokonalej racionálnej intuícii poznávame individuálny predmet v jeho aktuálnej existencii a prítomnosti bez toho, aby sme v „terajšom stave padnutej prirodzenosti“ mali kognitívnu možnosť uchopovať individualizovanú esenciu. Pojmové poznanie, viazané na akcidenty a esenciu, ktorým sa Scotus zaoberá vo svojej teórii abstracie, neuchopuje indivídium ako indivídium, ale cez poznanie jeho rozličných vlastností.

podľa Scota „tvrdé jadro“ individua. Scotova kritika všetkých alternatív pri riešení princípu individuácie sa akoby uberala smerom veľmi podobným teórii nahých substrátov: nahé substráty a haecceita fungujú ako individuátori, t. j. princípy numerickej jednoty/odlišnosti a identity individuí a ako nositelia všetkých ostatných vlastností. Možno Scota pokladať za akéhosi „scholastického predchodcu“ teórie nahých substrátov? Do akej miery sa tieto teórie navzájom podobajú a v čom sa odlišujú?

Pri odpovedaní na túto otázku musíme zvoliť dva prístupy. Prvý sa týka Bergmanovej interpretácie Scotovho chápanie haecceity. V druhom ide o porovnanie teórie nahých substrátov so Scotovou haecceitou zo systematického hľadiska. Hlavný teoretik nahých substrátov G. Bergman podľa W. Parka interpretoval Scotovo chápanie haecceity dvojakým spôsobom: haecceita ako individuálna esencia, alebo ako koordinovaná kvalita. Haecceita ako individuálna esencia podľa Bergmanovej interpretácie spočíva v tom, že haecceita je jedinečným súborom všetkých vlastností (Park 1990, 381). Podľa druhej Bergmanovej interpretácie je haecceita koordinovaná kvalita, ktorá spočíva v jedinečnom časopriestorovom umiestnení („tamtosť“, „tutosť“) (Park 1990, 383). Nemožno nesúhlasiť s hodnotením W. Parka, že ak tieto dve Bergmanove interpretácie porovnáme s tým, čo hovorí samotný Duns Scotus, dospejeme k záveru, že Bergman dezinterpretuje Scota. Ak by haecceita podľa Scota bola individuálnou esenciou, podobala by sa zväzku, čo však Scotus odmieta v kritike individuácie cez akcidenty. Ak by Scotova haecceita bola koordinovanou kvalitou, individualita individua by závisela od akcidentov/kvantity, pretože podľa scholastickej tradície je miesto a čas akcidentom, no k individuácii prostredníctvom akcidentov všeobecne sa Scotus postavil takisto negatívne (Park 1990, 386-391).

Nech je už Bergmanova interpretácia Duns Scota akákoľvek, podstatnejšie je porovnanie povahy a funkcie Scotovej haecceity a nahých substrátov zo systematického hľadiska. Podobnosti môžeme zhrnúť do troch bodov: 1. byť bez charakteristík; 2. nedefinovateľnosť a neanalyzovateľnosť; 3. výsledok dialektického (špekulatívneho) uvažovania (Park 1990, 393). Avšak aj tieto podobnosti, ktoré identifikuje Park, treba podľa nášho názoru ešte doplniť a opraviť v prvom bode: haecceita má eidetický obsah, podľa Scota nie je *osebe/de iure* nahá či bez vlastností, ale nahou je len *de facto*, pretože v terajšom stave, v ktorom sa nachádza ľudská prirodzenosť, nemáme priamy vhl'ad/racionálnu intuíciu na uchopenie individualizovanej esencie jednotliviny. Teda nemožnosť poznať individuum ako individuum, t. j. existujúcu individualizovanú esenciu, leží na strane poznávajúceho, nie na strane poznávaného. Zhoda sa však ukazuje v druhom a treťom bode: nahý substrát a haecceita sú nedefinovateľné/neanalyzovateľné a sú výsledkom odôvodnenej špekulácie. Tieto dve teórie sa však podobajú negatívnym stanoviskom k princípu nerozlišiteľnosti identických predmetov, pretože každé individuum, aj napriek zhode vo všetkých vlastnostiach, má svoj vlastný nahý substrát či haecceitu, ktoré zabezpečujú jeho jedinečnosť. Ak totiž nevieme rozlíšiť dve individua, nevyplýva z toho nevyhnutne, že ide len o jedno individuum.

Rozdiely možno zhrnúť do týchto bodov: 1. nahý substrát existuje v jednom časovom okamihu, haecceita je nevyhnutne spojená s materiálnou substanciou počas jej všetkých zmien; 2. nahý substrát ako individuum je nositeľom charakteristík, haecceita nie je

individuom, ale princípom individuácie substancie, teda nie haecceita, ale prvá podstata je nositeľom charakteristík (Gracia 1988, 86-87); 3. teória nahých substrátov neuvažuje o spoločnej prirodzenosti či esencii, čo je však pre Scotovo chápanie individuácie podstatné (Park 1990, 393-397). Scotova teória individua nie je ani ultraesencialistická, ani antiesencialistická, ale je to „umiernený esencializmus“.

Môžeme teda konštatovať, že Scotovo chápanie haecceity sa nedá redukovať na teóriu nahých substrátov, hoci tieto koncepcie vykazujú zaujímavé analógie a paralely. Schodnejšou cestou možnej aktualizácie Scotovej ontológie by bolo napojiť ju na už etablovanú renesanciu aristotelizmu v rámci analytickej filozofie a na jeho esencialistické chápanie individua. No i v tomto napojení vidíme riziká, pretože Scotus chápe individuom ako mozaiku, ktorej konštitučným princípom je formálny rozdiel medzi jej jednotlivými časťami, čo je však cudzie aristotelovsko-tomistickej ontológii. Uvedené riziká sú zároveň výzvami rekonceptualizovať Scotovu ontológiu pomocou aparátu teórií súčasnej analytickej ontológie, ktoré sú jej blízke. Scotus sa tak v ontológii, ako aj vo všetkých filozofických disciplínach javí ako autor „križovatky či výhybky“, ktorý mení smer ďalšieho myslenia.

Záver. Cieľom tohto príspevku bolo na jednej strane zmapovať chápanie individua v súčasnej analytickej ontológii a podľa Jána Dunsca Scota, na strane druhej identifikovať hlavné analógie a rozdiely medzi nimi s dôrazom na porovnanie teórie nahých substrátov so Scotovým chápaním haecceity, ktoré akoby sa uberali tou istou cestou k tomu istému výsledku. No bližšia analýza a komparácia týchto prístupov odhaľuje nielen paralely, ale aj vecné rozdiely. Hoci nahý substrát a haecceita fungujú ako princíp individuácie, sú nedefinovateľné, neanalyzovateľné, sú výsledkami špekulácie, predsa sa odlišujú v tom, že nahý substrát nemá (okrem triviálnych vlastností) nijakú esenciálnu vlastnosť a je nepoznatelný, haecceita je osebe/de iure poznateľná, neschopnosť jej poznania je podmienená terajším stavom ľudskej prirodzenosti. Nahý substrát je však chápaný aj ako decharakterizované individuom, ktoré je nositeľom vlastností, čo sa však nezhuďuje so Scotovým chápaním haecceity, ktorá nie je individuom, ale princípom individuácie prístupujúci k spoločnej prirodzenosti ako druhému hlavnému metafyzickému princípu konštitúcie individua. Nakoniec môžeme konštatovať, že ak dejinnofilozofické skúmania jedného problému nie sú samoúčelné (ak dejiny filozofie nie sú samoúčelné), ale sa konfrontujú s jeho súčasnými riešeniami, môžu sa ukázať zaujímavé a podnetné paralely, ktoré obohatia dejinnofilozofický, ako aj súčasný systematický filozofický výskum, ktorý sa o niekoľko desaťročí stane súčasťou dejín filozofie. A ak sa stanú predmetom komparácie teórie, ktoré delí značný časový odstup, je tento pokus ešte zaujímavejší i riskantnejší. Nech je tomu akokoľvek, zdá sa, že hranica medzi dejinnofilozofickým a systematickým filozofickým skúmaním je veľmi tenká a jemná.¹⁷

¹⁷ Za podnetné a kritické pripomienky k prvej verzii tejto state by som sa chcel poďakovať M. Zouharovi a R. Macovi.

Literatúra

- ALLAIRE, B. (2008): Bare particulars. In: Loux, M. J.: *Metaphysics. Contemporary readings*. New York, London: Routledge, 114-120.
- ARISTOTELES (1962): *Druhé analytiky*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- ARISTOTELES (1995): *O duši*. Praha: Rezek.
- CMOREJ, P. (2010): Sú individuá zložkami myšlienok? *Filozofia*, 65 (8), 780-791.
- GRACIA, J. J. E. (1988): *Individuality. An Essay on the Foundations of Metaphysics*. Albany: State University of New York Press.
- HOFFMANN, T. (1998): Individuation bei Duns Scotus und bei dem jungen Leibniz. *Medioevo* 24, 31-87.
- HONNEFELDER, L. (1984): Natura communis. In: *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, Bd. 6, Basel: CO AG Verlag, 494-504.
- HONNEFELDER, L. (1990): *Scientia transcendens. Die formale Bestimmung der Seiendheit und Realität in der Metaphysik des Mittelalters und der Neuzeit (Duns Scotus – Suárez – Wolff – Kant – Peirce)*. Hamburg: Meiner.
- CHABADA, M. (2003): Chápanie spoločnej prirodzenosti podľa Jána Dunsca Scota – Ord. II D.3 P.1 Q.1 N.1 - 42. *Filozofia*, 58 (5), 293-304.
- CHABADA, M. (2004): Nedostatočné riešenia problému individuácie podľa Jána Dunsca Scota. *Filozofia*, 59, (5), 356-365.
- CHABADA, M. (2007): *Ján Duns Scotus. Vybrané kapitoly z jeho epistemológie a metafyziky*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- KÜNNER, W. (1975): P. F. Strawson: Deskriptive Metaphysik. In: Speck, J. (ed.): *Grundprobleme der großen Philosophen, Gegenwart III*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 168-207.
- LOUX, M. J. (2008): *Metaphysics. Contemporary readings*. New York, London: Routledge.
- LOUX, M. J. (2010): *Metaphysics. A Contemporary Introduction*. New York, London: Routledge.
- NOONE, T. B. (2003): Universals and Individuation. In: Williams, T. (ed.): *The Cambridge Companion to Duns Scotus*. Cambridge: Cambridge University Press, 100-128.
- NOVÁK, L. (2011): *Scire Deumesse. Scotův důkaz Boží existence jako vrcholní výkon metafyziky jakožto aristotelské vědy*. Praha: Kalich.
- PARK, W. (1989): Common nature and Haecceitas. *Franziskanische Studien*, 71, 188-192.
- PARK, W. (1990): Haecceitas and the Bare Particulars. *Review of Metaphysics*, 44 (December), 375-398.
- RACLAVSKÝ, J. (2009): Individua v myšlenke-propozici: Tichého přístup. *Filozofia*, 64 (7), 669-679.
- RUNGGALDIER, E. – KANZIAN, Ch. (1998): *Grundprobleme der analytischen Ontologie*. Paderborn, München, Wien, Zürich: Ferdinand Schöningh.
- SCOTUS, I. D. (1963): *Opera omnia* (Ordinatio I, d. 26-48), Vol. 6. Ed. C. BALIĆ et al. Città del Vaticano: Typis Polyglottis Vaticanis.
- SCOTUS, I. D. (1973): *Opera omnia* (Ordinatio II, d. 1-3), Vol. 7. Ed. C. BALIĆ et al. Città del Vaticano: Typis Polyglottis Vaticanis.
- SCOTUS, I. D. (1997): *Quaestiones super libros Metaphysicorum Aristotelis*. Libri VI-IX, Vol. 4. Ed. G. Etzkorn et al. New York: The Franciscan Institute.
- SCHMIDT, M. (2010): Predmety, kauzalita a vedecký realizmus. *Filozofia*, 65 (7), 643-651.
- SCHMIDT, M. (2011): Je analýza jazyka metafyzikou? *Filozofia*, 66 (4), 374-377.
- SONDAG, G. (1992): *Duns Scot. Le principe d'individuation. Introduction, traduction et notes*. Paris: Vrin.
- SOUSEDÍK, S. (2000): Aristotelské pojetí individua v dnešní filozofické diskusi. *Organon F*, 7 (1), 1-12.
- SOUSEDÍK, S. (2006): *Identitní teorie predikacie*. Praha: OIKOYMENH.

- SVOBODA, D. (2012): Absolutně uvažovaná přirozenost. Petr Fonseca a jeho významní středověcí předchůdci. *Studia theologica*, 50 (4), 102-126.
- STRAWSON, P. F. (1997): *Individuá. Esej o deskriptívnej metafyzike*. Bratislava: IRIS.
- STRAWSON, P. F. (2001): *Analýza a metafyzika*. Bratislava: Kalligram.
- VOLEK, P. (2011): Predmety ako substancie. *Filozofia*, 66 (4), 367-373.
- WOLTER, A. B. (1946): *The Transcendentals and Their Function in the Metaphysics of Duns Scotus*. New York: The Franciscan Institute St. Bonaventure.
- ZOUHAR, M. (1997): Metafyzika a referencia. In: Strawson, P. F.: *Individuá*. Bratislava: IRIS, 9-26.
- ZOUHAR, M. (2006): K niektorým sémantickým a epistemologickým aspektom vlastných mien. *Filozofia*, 61 (4), 265-280.

Stat' vznikla na Katedre filozofie a dejín filozofie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave ako súčasť riešenia grantovej úlohy VEGA *Vybrané prieniky stredovekej a súčasnej filozofie* č. 1/0112/12.

Michal Chabada
Katedra filozofie a dejín filozofie FiF UK
Gondova 2
814 99 Bratislava 1
SR
e-mail: chabada@fphil.uniba.sk

Slovenské filozofické združenie pri SAV
člen Medzinárodnej federácie filozofických spoločností

oznamuje svojim členom a priaznivcom, že v dňoch 13. – 14. novembra 2013 usporiada
v Smoleniciach medzinárodnú vedeckú konferenciu

Filozofia a umenie žiť

Pre každú spoločnosť sú charakteristické konvenčné predstavy o tom, ako by mal vyzerat' dobrý život. Predpokladá sa, že predstava dobrého a správneho života je založená na zdravom rozume, ktorý svoju múdrosť čerπά zo skúsenosti predošlých generácií. Jedna zo základných funkcií filozofie spočíva v spochybňovaní toho, čo nám verejná mienka a zdravý rozum nekriticky podsúva ako samozrejmu predstavu o dobrom živote. Téma konferencie signalizuje možnosti, vďaka ktorým môže filozof reflektovat' vlastné pochybnosti o týchto predstavách. Víťame príspevky tematizujúce dejinné koncepcie dobrého života, terapeutický a praktický zmysel filozofovania, filozofiu existencie, starosti o dušu, umenie žiť, umenie umierat', formy existencie, voľbu správneho spôsobu života, otázky týkajúce sa zmyslu filozofovania, autentickej existencie a vášne pre existenciu. Voľbou témy si zároveň pripomínáme 200. výročie narodenia veľkého filozofa existencie S. Kierkegaarda.

za výbor SFZ
Vladimír Manda